

УДК [939+050.482] (477.4) «1850/1917»
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2019.3\(27\).327](https://doi.org/10.33782/eminak2019.3(27).327)

ЦЕРКОВНА ПРЕСА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЦЕРКОВНОГО СПІВУ У КИЇВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ

Ольга Перепелюк

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Умань, Україна)
e-mail: perepelu4ka@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7261-5811>

У статті проаналізовано публікації журналів «Киевские епархиальные ведомости», «Труды Киевской Духовной Академии», «Руководство для сельских пастырей», «Церковно-приходская школа», «Западно-Русская начальная школа», в яких іде мова про церковний спів у Київській єпархії. Виділено теми, які найчастіше піднімалися: літні курси церковного співу для учителів, про заходи для покращення церковного співу у сільських храмах, навчання музиці та нотному співу у школах, про церковні хори.

Ключові слова: церковна періодика, ХІХ – початок ХХ століття, церковний спів, духовна освіта, Київська єпархія

Церковна періодика – цінне джерело для вивчення історії Православної Церкви в Україні, адже у ній піднімалися актуальні питання сучасності. Судячи із кількості інформації, одним із таких питань був церковний спів: «Пение вообще – одно из самых могучих образовательных средств; тем более это нужно сказать о церковном пении»³⁶. Тому метою даної статті є аналіз публікацій найвідоміших церковних видань Київської єпархії другої половини ХІХ – початку ХХ ст., що стосуються церковного співу. Перед нами стоять завдання: охарактеризувати досліджувані журнали та класифікувати статті за тематичним принципом.

Судячи із тиражу, одними із найпопулярніших церковних періодичних видань були «Руководство для сельских пастырей», «Труды Киевской Духовной Академии», «Киевские епархиальные ведомости», «Церковно-приходская школа», «Западно-Русская начальная школа». Ці журнали видавалися під керівництвом найвищих єпархіальних установ й у них працювали найавторитетніші автори свого часу.

Щотижневий богословсько-публіцистичний журнал «Руководство для сельских пастырей» видавався з 1860 по 1917 роки при Київській духовній семінарії. Його засновниками були ректор, архімандрит Іоанікій (Руднев). Постійними авторами були П.П. Розанов, С.Ф. Грушевський, В.Ф. Певницький, П.В. і М.П. Руновські, О.М. Воскресенський, Є.М. Крижановський, С.С. Брояковський та інші. Видання орієнтувалося, насамперед, на сільське духовенство, але містило статті не тільки з питань церковних канонів і богослужбової практики, а й матеріали з історії, етнографії, педагогіки, природознавства, медицини, коментарі до поточних процесів, передусім, у сфері державно-церковних відносин, бібліографічні огляди, дорожні нотатки, побутові нариси, художні та публіцистичні твори, тобто все те, що мало допомогти священи-

³⁶ Н. М-въ. Певческие хоры при церковно-приходских школах // Руководство для сельских пастырей. 1883. № 27. С. 263-265.

ку гідно виконувати свою службу в інтересах пастви³⁷.

Часопис «Труды Киевской Духовной Академии» друкувався 57 років – упродовж 1860-1917 рр. Засновником богословського щомісячника був ректор Академії архієпископ Антоній, який виробив концепцію та склав програму видання, окреслив мету і завдання журналу³⁸.

«Киевские епархиальные ведомости» – офіційна газета Київської єпархії, що видавалася з 1861 по 1918 рр. Засновником і редактором був П. Лебединцев. Газета складалася з двох частини; у першій – друкувалися урядові постанови, розпорядження Святішого Синоду, керівництва єпархії тощо, у другій – матеріали з повсякденного життя православного духовенства Київщини та Наддніпрянської України, історико-статистичні описи місцевих парафій, статті з церковної історії, етнографії, археології, замітки на актуальні теми тогочасного духовного, культурно-освітнього та громадського життя, богословські праці, спогади, епістолярії, некрологи тощо³⁹.

Журнал «Церковно-приходская школа» видавався з серпня 1887 і до червня 1906 р. Київською єпархіальною училищною радою з ініціативи митрополита Київського і Галицького Платона (Городецького)⁴⁰, а з січня 1906 по травень 1917 р. цей педагогічний щомісячник називався «Западно-Русская начальная школа». Редакторами журналу були П. Ігнатович (1887-1906), головуєчі в училищній раді Уманський єпископ Агапіт (Вишневський) (1906-1908), Чигиринський єпископ Павло (Преображенський) (1908-1910) та Уманський єпископ Димитрій (Вербицький) (1910-1917)⁴¹.

Статті журналів, де йде мова про церковний спів, можна поділити за тематичним принципом на 4 основні групи:

1. Навчання церковному співу у школах.
2. Літні курси для учителів церковного співу у Києві.
3. Недоліки у виконанні церковного співу та рекомендації щодо його покращення.
4. Організація церковних хорів.

З другої половини XIX ст. церковний спів, як предмет, вивчався у навчальних закладах різного рівня – від церковнопарафіяльних і монастирських⁴² шкіл до Духовної Академії та набув значного поширення у системі освіти. До того ж, у 60-х роках XIX ст. зростає кількість сільських шкіл при парафіяльних церквах. Це дає можливість отримати освіту більшій кількості селян. У «Руководстве для сельских пастырей» є дві статті⁴³ за 1862 р. з табличними даними по 48-ми єпархіях, де зазначають-

³⁷ Белікова Н. «Руководство для сельских пастырей» як джерело з історії повсякденного життя сільського парафіяльного духовенства українських єпархій РПЦ // Нові сторінки історії Донбасу. 2016. Кн. 25. С. 146-163.

³⁸ Кузнець Т. «Труды Киевской Духовной Академии» як джерело вивчення біографій київських митрополитів // Південний архів. Історичні науки. 2010. № 31-32. С. 93-99.

³⁹ Ясь О. «Киевские Епархиальные Ведомости» // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2007. 528 с.

⁴⁰ Бричок С. Журнал «Церковно-приходская школа» як історико-педагогічне джерело вивчення діяльності церковнопарафіяльних шкіл (кінець XIX – початок XX ст.) // Педагогічний дискурс. 2013. № 15. С. 92-97.

⁴¹ Бричок С., Шелюк Г. Журнал «Западно-Русская начальная школа» як джерело вивчення діяльності регіональних початкових шкіл початку XX ст // Інноватика у вихованні. 2019. № 9. С. 121-129.

⁴² Слюсарев Д., свящ. Церковно-учительская школа при Киево-Михайловском Златоверхом монастыре. Краткая история школы; предметы обучения в ней // Западно-Русская начальная школа. 1909. № 10. С. 151-160.

⁴³ Сведения о сельских школах, открытых православным духовенством при приходских церквах // Руководство для сельских пастырей. 1862. № 13. С. 426-428.

ся, що у 1861 р. було 9126 шкіл, а через рік – у 1862 – 21239 шкіл, тобто у 2,3 рази більше. При чому, у Київській єпархії таких навчальних закладів було найбільше⁴⁴.

Ще однією тенденцією цього часу є підвищена увага до церковного співу. Журнали рясніють великою кількістю статей з рекомендаціями та методичними замітками по його вивченню: «По какому напеву следовало бы обучать церковному пению в наших сельских школах»⁴⁵, «По вопросу об обучении пению в сельских школах и руководственных пособиях по этому предмету»^{46,47}, «Несколько слов об обучении музыке и пению в наших духовных училищах и семинариях»⁴⁸, «Бесплатная школа церковного пения при Киево-Михайловском монастыре»⁴⁹, «Методические заметки к программе по церковному пению для одноклассных церковно-приходских школ»⁵⁰ тощо.

Усі публікації починаються зі слів про важливе значення мистецтва співу та вивчення його як шкільного предмету: «Церковное пение составляет один из важных предметов обучения в церковно-приходских школах»⁵¹, «Следующее за церковно-славянским языком место в церковно-приходской школе занимает церковное пение»⁵², «Пение, как и музыка, есть одно из самых высоких наслаждений, доступное и понятное и образованному и необразованному человеку»⁵³.

Очевидно, дані статті є опорним конспектом для викладачів церковного співу, оскільки у них міститься інформація про актуальні посібники, методичні рекомендації по вивченню співу в школах⁵⁴ і навчальні програми⁵⁵.

Наприкінці XIX ст. у багатьох православних єпархіях Російської імперії відкривали літні курси для учителів церковного співу, які з 1887 р. почали діяти й у Києві. У журналі «Церковно-приходская школа»⁵⁶ міститься інформація про курси 1890-го та

⁴⁴ Сведения о сельских школах, открытых православным духовенством при приходских церквях // Руководство для сельских пастырей. 1862. № 33. С. 560-563.

⁴⁵ По какому напеву следовало бы обучать церковному пению в наших сельских школах // Киевские епархиальные ведомости. Отдел второй. 1863. № 13. С. 386-408.

⁴⁶ По вопросу об обучении пению в сельских школах и руководственных пособиях по этому предмету // Руководство для сельских пастырей. 1868. № 49. С. 522-535.

⁴⁷ Экземплярский. По вопросу об обучении пению в сельских школах и руководственных пособиях по этому предмету // Руководство для сельских пастырей. 1868. № 51. С. 608-619.

⁴⁸ Несколько слов об обучении музыке и пению в наших духовных училищах и семинариях // Руководство для сельских пастырей. 1876. № 40. С. 142-155.

⁴⁹ Бесплатная школа церковного пения при Киево-Михайловском монастыре // Киевские епархиальные ведомости. 1886. № 23. С. 1060-1062.

⁵⁰ Методические заметки к программе по церковному пению для одноклассных церковно-приходских школ // Церковно-приходская школа. 1891 (октябрь). С. 148-170.

⁵¹ П.К. Первые уроки по обучению церковному пению в начальной школе // Церковно-приходская школа. 1887. № 4. С. 7-16.

⁵² Обучение церковному пению в народных школах // Церковно-приходская школа. 1891. Январь. С. 327-337.

⁵³ По какому напеву следовало бы обучать церковному пению в наших сельских школах // Киевские епархиальные ведомости. Отдел второй. 1863. № 13. С. 386-408.

⁵⁴ П. К-ий. Обучение пению в народной школе (Метод и руководства для элементарного обучения пению в народной школе; духовно-музыкальные произведения необходимые при обучении учеников сельской школы церковному хоровому пению) // Руководство для сельских пастырей. 1883. № 26. С. 209-225.

⁵⁵ Давидович И. Начальный курс обучения детей нотному пению // Западно-Русская начальная школа. 1909. № 5-6. С. 77-80.

⁵⁶ Курсы церковного пения для учителей сельских начальных школ в 1890 г. в г. Киеве // Церковно-приходская школа. 1891. Апрель. С. 165-176; Корчинский Х. Курсы церковного пения и ручного труда в 1894 году в Киеве для учителей и учительниц церковно-приходских школ и школ грамоты // Церковно-приходская школа. 1895. Кн. 7. С. 14-26.

1894-го років. Обидві статті поділені на окремі частини та повідомляють читача про тривалість занять; кількість слухачів, їх стать, соціальне походження та населений пункт; хто керував курсами та викладав; які предмети вивчалися; де жили слухачі й який у них був розпорядок дня; скільки коштів було витрачено на проведення курсів.

Ще одна стаття про вищезгадані курси є й у «Киевских епархиальных ведомостях»⁵⁷. Окрім загальних відомостей про проведення курсів, автор згадує про найбільш значимі події для курсистів: «...18 июня курсы посетил член училищного при Святейшем Синоде совета... В.И. Шемякин. ...15 июля курсисты участвовали в пении литургии, совершенной во Владимирском соборе. ...31 июля в Успенском соборе (на Подоле) преосв. Сергием была совершена торжественная литургия, которую пели слушатели курсов» тощо.

В одній із публікацій журналу «Труды Киевской Духовной Академии» мова йде про Ф. Левицького (викладач на літніх курсах церковного співу у Києві) та його книгу «Основное церковное пение». Ця книга складається із «краткого исторического очерка церковного пения, изложения методических правил и приемов изучения его и, наконец, изложения гласовых мелодий в унисонном и гармоническом видах с объяснительными примечаниями и кратким анализом самих мелодий»⁵⁸. Дана стаття схожа на схвальну рецензію книги.

Літні курси церковного співу були своєрідними курсами підвищення кваліфікації для викладачів і регентів, а також мали непересічне значення, оскільки їх проведенням і забезпеченням опікувався Святіший Синод.

Ще одне питання, яке активно піднімалося у церковній періодиці – це недоліки у виконанні церковного співу та рекомендації щодо його покращення. Найбільш актуальними темами статей були: музична неграмотність півчих⁵⁹, неправильне відтворення мелодій і текстів⁶⁰: «от недостатка понимания или внимания у некоторых певцов выработался такт церковного пения, не соответствующий смыслу церковных песнопений»⁶¹.

Автори публікацій пишуть і про вирішення вищезазначених проблем: «Введение обязательного преподавания церковного пения в церковно-приходских школах... Расширение программ церковного пения в духовно-учебных заведениях, краткосрочные летние курсы церковного пения для учителей, и устройство при монастырях церковно-учительских и псаломщицких школ»⁶². Ще одним методом покращення співу у церквах автор священик Михайло Нільський вбачає у наступному: «Необходимо в тексте всех церковных песнопений иметь какие либо знаки для колена и

⁵⁷ Лисицын М. О курсах церковного пения в текущем году в Киеве // Киевские епархиальные ведомости. 1897. № 20. С. 908-915.

⁵⁸ Основное церковное пение. Уроки на бывших учительских курсах церковного пения в Киеве в 1888 г. преподавателя пения Ф. Левицкого. Киев. 1889 // Труды Киевской Духовной Академии. 1890. Декабрь. № 12. С. 669-674.

⁵⁹ Нетерпимые недостатки в исполнении церковного пения // Руководство для сельских пастырей. 1885. № 20. С. 65-66.

⁶⁰ Нильский М., свящ. О некоторых неправильностях в исполнении церковного пения // Руководство для сельских пастырей. 1886. № 2. С. 51-52; Ошибки в нашем церковном пении // Руководство для сельских пастырей. 1904. № 41. С. 140-143.

⁶¹ Недостатки в исполнении церковного пения // Руководство для сельских пастырей. 1895. № 2. С. 54-56.

⁶² Козлинский С., свящ. О церковном пении в сельских приходских церквах и о мерах к улучшению его // Киевские епархиальные ведомости. 1894. № 8. С. 201-210.

остановок, согласно с указанным гласом, отдельно от имеющих там знаков препинания»⁶³.

Півчі часто допускали помилки у відтворенні мелодії. Причиною цього ставало розучування церковних молитов на слух через незнання нот і музичної грамоти. Даючи свободу фантазії, хористи могли змінювати оригінальну мелодію до невпізнанності. У церковній пресі це питання піднімалося часто, тому автори зазначали вирішення проблеми таким чином: «Обязательное исполнение ими (хористами – Авт.) церковных служб по нотным богослужебным книгам»⁶⁴, «Необходимо, чтобы во всякой церкви было полное собрание нотно-богослужебных книг синодального издания, и чтобы псаломщики неизменно по ним пели»⁶⁵.

Організації церковних хорів і підготовці грамотних півчих приділялася значна увага. У журналах регулярно публікувалися рекомендовані книги⁶⁶, зауваження та поради.

Церковні хори у містах були при кожному храмі та соборі і, на відміну від сільських, відрізнялися «более стройным пением»⁶⁷. Причиною цього було те, що хористи у містах отримували спеціальну музичну освіту. Щоб вирішити проблему музичної неграмотності сільських півчих, автор статті пропонував створювати хори при церковнопарафіяльних школах: «Таким образом церковно-приходская школа, при обязательном в ней обучении церковному пению и указанной постановке его при богослужении, оказала бы благотворное влияние не на одно только молодое поколение нашего крестьянства, но и на взрослых»⁶⁸. Злагоджений спів приваблював більше прихожан, тому для сільських храмів було дуже важливо мати сильний хор: «Издавна замечено, что народ идет к слушанию богослужения в гораздо большем числе в ту... церковь..., которая славится хором певчих...»⁶⁹.

Отже, проаналізувавши найпопулярніші журнали Київської єпархії другої половини XIX – початку XX ст., видно, що церковному співу приділялася значна увага. За тематикою, статті можна поділити на чотири основні групи: навчання церковному співу у школах, літні курси для учителів церковного співу у Києві, недоліки у виконанні церковного співу та рекомендації щодо його покращення, утворення та діяльності церковних хорів. Але це далеко не всі питання про церковно-співочу діяльність, які піднімалися у церковній пресі. Дана тема є доволі інформативною й розлогою, тому потребує подальших досліджень.

REFERENCES

Bielikova, N. (2016). «Rukovodstvo dlia selskikh pastyrej» yak dzherelo z istorii povsiakdennoho zhyttia silskoho parafialnoho dukhovenstva ukrainskykh yeparkhii RPTs [The «Guidelines for rural

⁶³ Нильский М., священник. Заметка относительно улучшения церковного пения по богослужебным книгам // Руководство для сельских пастырей. 1887. № 52. С. 507-511.

⁶⁴ В. П-ский. Об улучшении церковного пения в сельских приходах // Руководство для сельских пастырей. 1901. № 38. С. 58-62.

⁶⁵ В. П-ский. К вопросу об улучшении церковного пения в сельских приходах // Руководство для сельских пастырей. 1898. № 47. С. 280-284.

⁶⁶ К вопросу об организации певческих хоров // Руководство для сельских пастырей. 1891. № 26. С. 237-243.

⁶⁷ О церковно-школьных хорах // Руководство для сельских пастырей. 1904. № 30. С. 319-324.

⁶⁸ Н. М-въ. Певческие хоры при церковно-приходских школах // Руководство для сельских пастырей. 1883. № 27. С. 263-265.

⁶⁹ Еще о церковных хорах в приходских церквях // Руководство для сельских пастырей. 1883. № 29. С. 302-304.

- priests» as a source of the history about the everyday life of the rural priests of the Ukrainian dioceses of the ROC]. *Novi storinky istorii Donbasu*, 25, 146-163 [in Ukrainian].
- Brychok, S.** (2013). Zhurnal «Tserkovno-prykhodskaia shkola» yak istoriko-pedahohichne dzherelo vyvchennia diialnosti tserkovnoparafialnykh shkil (kinets XIX – pochatok XX st.) [The «Parochial School» magazine as a historical and pedagogical source for the study of the Church-parish schools activities (the end of XIX – beginning of XX century)]. *Pedahohichniy diskurs*, 15, 92-97 [in Ukrainian].
- Brychok, S. & Sheliuk, H.** (2019). Zhurnal «Zapadno-Russkaia nachalnaia shkola» yak dzherelo vyvchennia diialnosti rehionalnykh pochatkovykh shkil pochatku XX st. [The «West Russian Primary School» magazine as a source of regional elementary school study in the early XX century]. *Innovatyka u vykhovanni*, 9, 121-129 [in Ukrainian].
- Denysenko, V.** (2006). *Chasopys «Kievskie eparkhialnye vedomosti» v istorii natsionalno-dukhovnoho zhyttia Ukrainy (1861-1918). Istorychnyi ohliad, redaktory, systematychnyi pokazhchyk vydannia* [The chronicle «Kiev Diocesan Journal» in the history of national-spiritual life of Ukraine (1861-1918). Historical review, editors, systematic index of the publication]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kuznets, T.** (2010). «Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii» yak dzherelo vyvchennia biohrafii kyivskykh mytropolytiv [«Writings of the Kiev Theological Academy» as a source of study of Kyiv metropolitans biographies]. *Pivdennyi arkhiv: Istorychni nauky*, 31-32, 93-99 [in Ukrainian].
- Yas, O.** (2007). Kievskie Eparkhialnye Vedomosti [Kiev Diocesan Journal]. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy. Tom 4: Ka-Kom* (p. 320). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Olha Perepeliuk

(Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7261-5811>

The Church Press of the Second Half of the 19th – the Beginning of the 20th Century as a Source of Studying the Church History Singing in the Kyiv Eparchy

The church singing was of great importance for the Orthodox Church, though it was the instrument of involvement of believers to the church, therefore, much attention was paid to its state.

The goal of this paper is the analysis of the most famous church publications of the Kyiv Eparchy of the second half of the 19th – the beginning of the 20th century concerning church singing.

Objectives: to characterize the studied magazines, to make a thematic classification of the articles, to define the most relevant issues.

In the paper the publications of the magazines «Kievskie eparkhialnye vedomosti», «Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii», «Rukovodstvo dlia selskikh pastyrei», «Tserkovno-prikhodskaia shkola», «Zapadno-Russkaia nachalnaia shkola» which told about church singing in the Kyiv Eparchy are analyzed. Much consideration is given to the most relevant issues: tuition in music and musical singing at schools, summer courses of church singing for teachers, the measures for church singing improvement in rural churches, the church choirs.

The biggest problems were with rural choirs. The level of choristers' music literacy was often not the best, only the head of the choir (the precentor or clerk) had some education. Therefore, many efforts were made to improve such a situation: the increase in the number of parish schools and the introducing of obligatory choral singing at them, training of precentors and teachers on summer courses, publication of a technique of musical singing studying, publishing and distribution of prayer books.

Keywords: the church periodical press, the 19th – the beginning of the 20th century, church singing, spiritual education, the Kyiv eparchy